

TURLI NO'XAT NAVLARI URUG'LARINING DALA UNUVCHANLIGI

Karimova Z.A. -Samarqand

agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar

instituti, agronomiya ta'lim yo'naishi 3-bosqich talabasi,

Annotatsiya. Respublikamizda g'alla ekinlaridan bug'doy bilan bir qatorda don-dukkakli ekinlarning mahsuloti ham muhim o'ringa ega. Don-dukkali ekinlar orasida O'zbekistonda qadimdan lalmi yerlarda no'xat ekib kelingan. No'xat doni tarkibida 20-30 % oqsil, 50-60 % uglevod, 7 % gacha moy va B guruh vitamin hamda minerallar bo'lib, uning ozuqaviylik qiymati 78 % ni tashkil qiladi. Ushbu maqolada turli no'xat navlarini urug'larining dala unuvchanligiga ekish sxemalarining ta'siri o'rganilgan va xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Almashlab ekish, no'xat, dukkakli-don ekinlari, nav, dala unuvchanligi, oqsil, ekish muddati, ekish sxema, tuproq unumdorligi.

Abstract. In our republic, in addition to steam from grain crops, the products of grain and leguminous crops have an important place. Among grain-legume crops, peas have been grown in dry lands in Uzbekistan since ancient times. Chickpeas contain 20- 30% protein, 50-60% carbohydrates, up to 7% oil and B group vitamins and minerals, and its nutritional value is 78% In this article, the effect of sowing schemes on the field fertility of seeds of different chickpea varieties is studied and conclusions are given

Keywords: Crop rotation, chickpea, leguminous crops, variety, field fertility, protein, planting time, planting scheme, soil fertility

Kirish. Keyingi yillarda butun dunyoda aholining to'yimli, serhosil va ekologik sof, turli xil arzon oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini yanada to'liq

qondirishga katta eʼtibor qaratilmoqda. Dunyo aholisi soni shiddat bilan oʻsayotgan, oziq-ovqat va qishloq xoʻjalik mahsulotlariga ehtiyoj tobora ortib borayotgan hozirgi sharoitda xalqimizni qishloq xoʻjalik mahsulotlari bilan yetarlicha taʼminlash borasida agrar sohadagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish, oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlashga qaratilgan tadbirlarning samarali tizimini yaratishni taqozo etadi. Soʻnngi yillarda Respublikamizning barcha hududlarida iqlimning global isishi qishloq xoʻjalik ekinlari, shu jumladan dukkakli don ekinlari oʻsish va rivojlanishining eng maʼsul bosqichlarida havo haroratining (20-45 0C) keskin koʻtarilishi, sugʻoriladigan yerlarda sugʻorish suvlarining tanqisligi, havo hamda tuproq qurgʻoqchiligining tez-tez yuzaga kelishi bu dukkakli don ekinlarning oʻsish va rivojlanishi tuproqda namlik va oziqa moddalar tanqisligi hamda yuqori havo xarorati yuzaga kelgan bir sharoitda oʻtishi, bu ekinlardan barqaror yuqori va sifatli hosil yetishtirishga toʻsqinlik qilmoqda, shu sababli tashqi muhitning noqulay

sharoitlariga (yuqori harorat, qurgʻoqchilik), kasallik hamda zararkunandalarga chidamli dukkakli don ekinlarining yangi navlarni yaratish va yaratilgan navlarning yetishtirish agrotexnologiyasini ishlab chiqish bugungi kunning oʻta dolzarb vazifalaridan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Noʻxat yetishtirish oqsil masalasi bilan birga, don yetishtirishni koʻpaytirish, tuproq unumdorligini oshirishni hal etishga yordam berib, ekologik toza mahsulotlar olishni taʼminlaydi [1].

Dukkakli don ekinlaridan keyin ekiladigan barcha qishloq xoʻjalik ekinlari yaxshi samara beradi. Fermer xoʻjaliklarida bedaning oʻrnini qoplash vazifasini bimalol dukkakli don ekinlari bajarishi mumkin. Ular birinchi navbatda tuproq unumdorligini yaxshilashga, ikkinchidan aholini qimmatli, oqsilga boy mahsulotlar

hamda chorvachilikni toʻyimli yem-xashak bilan taʼminlashga xizmat qiladi [2].

Maʼlumki, noʻxat navlaridan yuqori hosil va sifatli urugʻlik yetishtirishda asosiy agrotexnologik tadbirlardan biri urugʻlarni oʻz vaqtida va meʼyorida ekish

orqali sog'lom maysalarni undirib olish hisoblanadi. Chunki, kuzda ekilgan no'xatning o'sishi, rivojlanishi, qishga chidamliligi va boshqa hosilga ta'sir qiluvchi

omillar orasida kuzgi ekish muddati muhim ahamiyatga ega [3].

Har bir mintaqada kuzda no'xat urug'ini ekish tuproq-iqlim sharoitidan kelib chiqqan holda, maqbul muddatlarda o'tkazilishi, urug'ni bir tekis undirib olish, qishki tinim davriga kirish uchun tayyorgarlik holatining yaxshi o'tishi, me'yorida qishlashi undan yuqori hosil olinishini ta'minlaydi. Mintaqa uchun no'xat ekini ekish muddatidan juda erta ekilganda kuzdagi issiq havo harorati va tuproqdagi namlikdan o'simliklar unib chiqib, natijada maysalari qishda hamda erta bahor oldidan bo'ladigan sovuqdan zararlanishi mumkin. Kech kuzda ekilgan no'xat urug'i burtgan holda unib chiqish arafasida qishlaydi va erta bahorda unib chiqadi. Haddan tashqari kech ya'ni qishda ekilganda esa urug' umuman unib chiqmasligi ham mumkin [4, 5].

Tadqiqot metodologiyasi Dala tajribalarida fenologik kuzatishlar va boshqa

tahlillar umumqabul qilingan PSUEAITI, DDEITI, Davlat nav sinash komissiyasi va B.A.Dospexov uslublari bo'yicha o'tkazildi. Urug'larning dala unuvchanligi, tup soni (amal-o'suv davri davomida ikki marta, ya'ni amal-o'suv davri boshida hamda oxirida 1-chi va 3-chi takrorlanishlardagi barcha variantlarda) aniqlandi.

Hosildorlik bo'yicha olingan ma'lumotlarga B.A.Dospexovning dispersion tahlil usulida ishlov berildi.

Tahlil va natijalar. Olib borgan tajribalarimizda kuzda har xil ekish muddati

va chuqurliklari urug'larning dala unuvchanligiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari tahliliga ko'ra, Yulduz navi noyabr oyining ikkinchi dekadasi (20.11)da ekilganda ekish chuqurligiga bog'liq holda urug'larning dala unuvchanligi eng yuqori 82,9-89,7 % ni tashkil etgan bo'lsa, mos holda Uzbekistanskiy-32 navida 83,3-89,1 % ni, Lazzat navida 82,2-87,7 % ni tashkil etdi. Kuzda ekilgan no'xat

urug'larining dala unuvchanligi yuqori bo'lishi noyabr oyining uchinchi dekadasi (30.11)da ekilgan variantlarda kuzatilib, bu ko'rsatkich Yulduz navida 86,7-92,3 % ni, Uzbekistanskiy-32 navida 84,8-90,7 % ni, Lazzat navida 83,3-88,6 % ni tashkil etdi. Tajribada Yulduz navi dala unuvchanligi yuqori bo'lib ekish chuqurligi va muddatlari bo'yicha Uzbekistanskiy-32 navidan 1,1-1,6 % ga va Lazzat navidan 3,3-4,6 % ga yuqori bo'lishi kuzatildi. Kuzda ekilgan no'xat navlari dala unuvchanligiga ekish chuqurligi sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu ko'rsatkich Yulduz navida noyabr oyining ikkinchi dekadasi (20.11)da 3-5 sm chuqurlikda ekilganda 85,9 % ni, 6-9 sm chuqurlikda ekilganda 89,7 % ni va 10-12 sm chuqurlikda ekilganda 82,9 % ni tashkil etgan bo'lsa, mos holda noyabr oyining uchinchi dekadasi (30.11)da ekilganda ekish chuqurligi variantlari bo'yicha 87,4 %, 92,3 %, 86,7 % ni; 10 dekabrda ekilganda esa 80,7 %, 85,5 %, 80,0 % ni tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkich bo'yicha ekish chuqurligining dala unuvchanligiga ta'siri Uzbekistanskiy-32 va Lazzat navlarida ham mutanosib holda Yulduz naviga nisbatan biroz past ko'rsatkichga 76,7-90,7 % ga erishildi. Urug'larning dala unuvchanligiga kuzgi ekish muddati va ekish chuqurligining ta'siri o'rganilganda eng yuqori ko'rsatkich noyabr oyining uchinchi dekadasi (30.11)da 6-9 sm chuqurlikda ekilgan variantda, navlar bo'yicha esa Yulduz navida kuzatilib 92,3 % gacha bo'lishi namoyon bo'ldi. Bunda 1 gektardagi o'nib chiqqan ko'chatlar soni 249 ming donani tashkil etdi. No'xat urug'larining unuvchanligi uning ekish muddati va ekish chuqurligiga bog'liq bo'lishi bilan birga navlarning biologik xususiyatlariga ham bog'liqligi tajribada namoyon bo'ldi. Dala unuvchanligi navlar bo'yicha Uzbekistanskiy-32 va

Lazzat navlariga nisbatan Yulduz navida yuqori bo'lishi Yulduz navi urug'larining

yirik, ya'ni 1000 ta donning massasi Uzbekistanskiy-32 naviga nisbatan 53,0-59,8

gramm va Lazzat naviga nisbatan 125,1-130,9 gramm og'ir bo'lishi, unda zaxira oziq moddalar ko'p bo'lishi bilan izohlanadi. Tadqiqotlarimizda urug'lar ekish

chuqurligining ko,,chatlar soniga taʼsiri tahlil etilganda koʻrsatkichlar, egri chiziqli tavsifga ega bo,,lib, ekish chuqurligining 6-9 sm ortib borishida ko,,chat sonining ko,,payishi va aksincha, ekish chuqurligining keying ortishida kamayishi statistik isbotlandi va bu tendensiya navlarga bog,,liq emasligi oʻz aksini topdi.

Xulosalar. Xulosa qilib aytganda, Samarqand viloyatining sug,,oriladigan boʻz tuproqlari sharoitida noʻxat navlari urugʻlarining dala unuvchanligi noyabr oyining ikkinchi dekadasi (30.11)da 6-9 sm chuqurlikda ekilganda eng yuqori koʻrsatkichga erishildi. Bu ekish chuqurligi va muddatida nisbatan boshqa variantlarda unuvchanlik kamayishi 3-5 sm chuqurlikda ekilsa qishki sovuqdan zararlansa, chuqurroq yaʼni 10-12 sm chuqurlikda ekilsa urugʻdagi zahira oziq moddalarning yetishmasligi sababli unuvchanlik past bo,,lishiga taʼsir etishi kuzatildi. Bundan tashqari ekish muddatlari noyabr oyining uchinchi dekadasi (30.11)dan oldinroq yaʼni noyabr oyining ikkinchi dekadasi (20.11)da ekilganda o,,simlik urugʻlari bo,,rtgan holda tuproq yuzasiga yaqinroq chiqib qishda ko,,proq zararlansa, kechroq muddat dekabr oyining birinchi dekadasi (10.12)da ekilgan variantlarda urugʻ endigina bo,,rta boshlaganda sovuqqa taʼsirchan boʻlib unuvchanligi pasayishi kuzatildi.

REFERENCES

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvar “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-60-sonli Farmoni
2. Nurmatov va boshqalar. Dala tajribalarini oʻtkazish uslublari. Uslubiy qoʻllanma. OʻzPITI– T.2007. -B.146.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. – М: «Колос», 1985. - 317 с.
4. Abduraximov M., Bobomirzaev P., Xalilova L. Sugʻoriladigan yerlarda kuzgi bugʻ-doy va takroriy ekinlarni uygʻunlashgan yetishtirish texnologiyasi // Tavsiyanoma; «F.Nasimov» XK, Samarqand-2018. 24-b.

5. Atabayeva X.N., Xudoyqulov J.B. “O‘simlikshunoslik” –Toshkent, Fan va texnologiya,

2018. – 132-133 b.

6. Xoliqov B. Yerga ham, fermerga ham foyda. // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi. Toshkent. 2017. - №5.–10-11 b.